

De flydde en brutal diktatur, lämnade allt de byggt upp och hamnade i Sverige. I en nedlagd kapsylfabrik skapade kollektivet från Uruguay ett bokförlag och ett tryckeri, Nordan och Tryckop, utan chefer eller vinstinriktning men med stora drömmar. Erik Kirtley och Knut Stahle berättar en samtidshistoria om kooperativ bokproduktion.

Drömmare och boktryckare

Text: Erik Kirtley, Knut Stahle

Den 7 mars 1977 stiger en liten grupp latinamerikaner, de flesta från Uruguay, av flygplanet som just har landat i Sverige. De är medlemmar i kollektivet Comunidad del Sur och bland dem finns konstnärer, keramiker, illustratörer och grafiska formgivare.

Efter att under flera år ha trakasserats och fängslats av myndigheterna i diktaturen har de tagit ett gemensamt beslut om att lämna sitt hemland. Med hjälp av bland andra Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC) och Amnesty International har de tagit sig till Sverige. Till en början har de varken bostad eller inkomst och det kommer att ta nästan två år att få uppehållstillstånd.

Comunidad del Sur (ungefär ”Det södra kollektivet”) grundades 1955, till stor del av studenter vid Montevideos konsthögskola Escuela Nacional de Bellas Artes. De bodde i en gemensam lägenhet i en fattig stadsdel i södra Montevideo och försörjde sig på att driva keramikverkstad, tryckeri och jordbruk. Deras livsstil byggde på frihetliga idéer om gemensam ekonomi, självförvaltning och anti-auktoritär barnuppfostran.

Vi ringer upp Laura Prieto i Uruguay. Hon föddes i Comunidad del Sur och har varit en del av kollektivet i hela sitt liv. På grund av deras åsikter och sätt att leva utsattes de för återkommande räder och repression från bland andra polis och militär. Några medlemmar blev under en period fängslade och till slut kände de sig tvungna att fly landet. Laura Prieto var då 18 år.

”Vi var sydamerikaner och ville leva i Sydamerika. Därför tog vi oss först till Peru. Men regimerna tillät inte frisläppta aktivister att flytta inom kontinenten. De tilläts bara flytta till Europa, till Spanien, för att kapa deras rötter. Sådan är exilen, den är till för att bryta ner ens rötter. Bryta ner människorna.”

Efter flykten till Sverige flyttade kollektivet så småningom till Stockholmsförorten Vårberg, där medlemmarna delade på ett flertal lägenheter i samma hus. Med enkla medel tog Comunidad (nu utan ”del Sur”) upp tryckeriverksamheten igen och började ge ut en tidning

på spanska som också hette *Comunidad*. Den utkom i sex nummer per år och spreds bland latinamerikaner i exil både i och utanför Sverige.

Hösten 1978 pågick ockupationen av kvarteret Mullvaden på Södermalm. Kollektivet stöttade ockupanterna och kom i kontakt med grupperna bakom det självförvaltande kulturhuset Kapsylen på Tjärhovsgatan, där de snart fick tillgång till en billig lokal. ”När vi flyttade dit var det en man som sålde oss en precis likadan tryckpress som den vi hade i Uruguay. Han sålde den för 2 kronor, en symbolisk summa”, berättar Laura Prieto.

Flera i gruppen tog kurser genom Arbetsmarknadsutbildningen. ”En av tjejerna, Silvia, hade gått en kurs för att trycka och jag hade gått en för att göra plåtar. I Uruguay tryckte vi med blytyper, men när vi kom till Sverige var det redan en föråldrad teknologi, så vi fick gå en kurs för att lära oss offset.” Medan kvinnorna gick på tryckerikurs arbetade männen på dagis, förklarar Prieto. ”Uppfostran var väldigt viktigt. För oss det viktigaste.”

Tryckeriet döptes till Tryckop och 1980 grundades förlaget Nordan. Prieto berättar: ”Eftersom vi nu var i norr kunde ju inte förlaget heta Comunidad del Sur. Så vi tog namnet Nordan, inspirerat av ordet nordanvind. En tjej i kollektivet som var från Norrland kämpade för det namnet och hon hade rätt, det var ett fint namn.” Ambitionen med Nordan var att publicera barnböcker, skönlitteratur, poesi och politisk teori på både svenska och spanska.

Så småningom blev en större lokal i Kapsylen ledig där både förlaget och tryckeriet kunde få plats. I boken *Frihetens fönster* (2023) intervjuas Laura Prieto om starten av Tryckop: ”Vi sökte banklån för att starta tryckeriet, och vi fick det. Vi kunde knappt tro det! Bara i Sverige kunde man få ett lån utan att gå in med några egna besparingar.”

Med hjälp av lånet köpte de fler maskiner, bland annat en större tryckpress. ”Alla var inte helt glada för detta, de som gjorde keramik i verkstan intill stördes av tryckpressarna,

så vi var ständigt i luven på varandra. Vi tyckte att de var oresonliga som inte förstod att det var vårt levebröd, men de ville ha lugn och ro, vilket jag kan förstå nu i efterhand.”

Kooperativen var ekonomiska föreningar där arbetarna både ägde och drev verksamheten. Det fanns varken chefer eller arbetsledare och alla viktiga beslut togs gemensamt. Förläggare, redaktörer, formgivare och tryckare arbetade under samma tak och även om medlemmar hade specialiseringar fanns det möjlighet att rotera mellan arbetsuppgifter för att lära sig av varandra.

Verksamheterna var inte vinstdrivande, men utgjorde kollektivet Comunidades ekonomiska bas. För att spara på kostnaderna snålade de på sin konsumtion och medlemmarna fick en liten fickpeng för att handla det mest nödvändiga. De lagade också mat tillsammans, både i kollektivet och i Kapsylens matlag.

I vårt samtal med Laura Prieto skrattar hon flera gånger när hon tänker tillbaka på tiden i Sverige. ”Jag skrattar nu för att vi var sådana drömmare då. Men det var roligt, det var fint. Vi stöttade varandra mycket.”

I Kapsylens källare startades vid den här tiden Kafé 44, som finns än i dag. Där träffar vi författaren och översättaren Ana Luisa Valdés, numera bosatt i Uruguay, men på tillfälligt besök i Sverige. Som tonåring satt hon flera år i fängelse för sina politiska aktiviteter. Väl frisläppt flydde hon landet och fick som FN-flyktning uppehållstillstånd i Sverige 1978. Hon flyttade in med Comunidad.

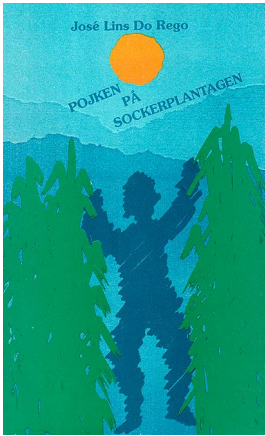
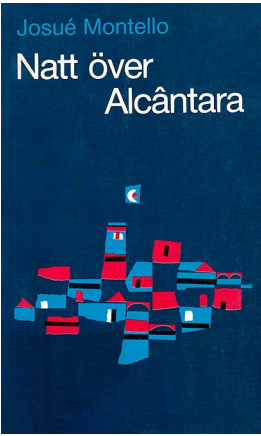
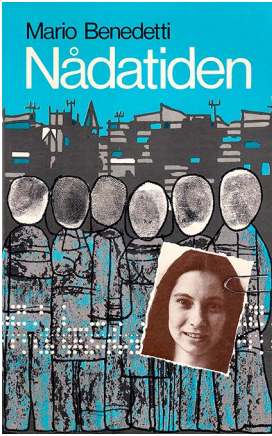
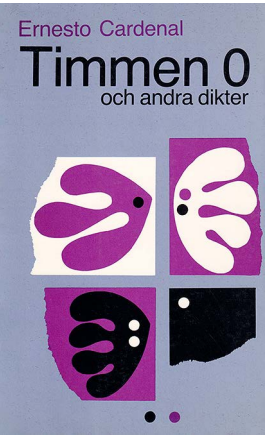
”Vi möttes i Sverige. Vi hade gemensamma bekanta, men jag kommer från en annan bakgrund. Jag kommer från den marxistiska gerillarörelsen Tupamaros och det var det som gjorde att jag hamnade i fängelse. De, däremot, var anarkister och hade egentligen en helt annan grogrund för sin kamp.”

Under tiden i fängelset hade Ana Luisa Valdés börjat tänka fram vad som skulle komma att bli novellen *Albatrossernas krig*. Den fick senare första pris i en novelltävling för latinamerikaner i exil som hölls i Paris. Förlaget Nordan bad henne att skriva tio noveller till och 1984 gavs de ut samlade i en bok på svenska och spanska.

Valdés började också arbeta på Nordan, där hon blev en av de ansvariga för att hitta potentiella titlar att ge ut. Hon översatte även böcker från svenska till spanska, av bland andra Karin Boye, August Strindberg och Agneta Pleijel. I samarbete med den uruguayanske författaren och litteraturkritikern Ángel Rama valde de ut framstående latinamerikanska verk att översätta till svenska.

Laura Prietos pappa, Ruben Prieto (1930–2008), var bibliotekarie och utbildad i konst och arkitektur. Han var en av kollektivets grundare och den äldsta i gruppen. I praktiken hade kollektivet ingen ledare, men Ruben Prieto hade en central roll när det gällde formgivning och ideologisk riktning.

Laura Prieto och Ann-Lis Pedersen i kollektivets lokal i Kapsylen i Stockholm, tidigt 1980-tal. Foto: Agnaldo Maciel

När vi frågar Laura Prieto om processen bakom Nordans formgivning berättar hon: ”Layout, design och allt det där, det var Ruben som hade det huvudsakliga ansvaret för det. Han älskade att hålla på med det och vi tyckte alla om hans arbete. Ruben försökte använda det som fanns till hands och när han arbetade kom vi ibland och rörde till saker på ritbordet. ’Åh, vad bra!’ Han lyckades på något sätt ofta blanda in oss andra i processen.”

Hon tar upp omslaget till boken *Nådatiden* (1981) av Mario Benedetti som exempel på hur arbetet kunde gå till. ”Till exempel finns den här framsidan med en massa tumavtryck från kooperativets medlemmar och en bild på en kvinna. Det är jag som är på fotot, som togs av Bernt, en annan kamrat.”

Att barnuppfostran var viktigt för Comunidad speglades också i utgivningen. Ana Luisa Valdés svarade för att hitta och översätta barnlitteraturen. En av de första bilderböckerna Nordan gav ut var *Karamellrosa*, en genuspedagogisk berättelse om elefanter av Adela Turin och Nella Bosnia, som översattes till tre språk: ”Vi satsade på barnböcker på spanska och svenska, men även på finska, eftersom vi visste att finnar just då var den största invandrargruppen i Sverige. Vi ville ge ut alternativa barnböcker och letade efter böcker som var feministiska, som hade gjorts i Frankrike, Italien, Östeuropa och så vidare.”

I *Barnens bro* skildras avundsjuka bönder på varsin sida en flod, och deras barn som försöker överbygga föräldrarnas rivalitet. Boken var skriven av den schweiziske författaren Max Bolliger och var illustrerad av Štěpán Zavřel, som hade rötter i den tjeckoslovakiska animationsskolan. Nordan gav också ut bilderböcker av den prisbelönta barnboksförfattaren Beatriz Doumerc och hennes partner, illustratören och grafiska formgivaren Ajax Barnes. Paret var från Argentina och även de i europeisk exil.

Förlaget översatte många svenska barnböcker till spanska, bland andra *Vilda bebin* av Barbro Lindgren och Eva Eriksson, *Pannkakstårtan* och *Rävjakten* av Sven Nordqvist, samt flera av Gunilla Bergströms böcker om Alfons. ”Vi tog dem till Latinamerika eftersom vi tyckte att spanskalande barnböcker var så tråkiga. De var präglade av den katolska kärnfamiljen och Disney. Man översatte nästan allt ifrån USA. Så barnen växte upp med en bild som

Böcker utgivna på Nordan och tryckta på Tryckop:

Timmen 0 och andra dikter, Ernesto Cardenal, urval och tolkning av Ingemar Leckius och Mikaela Leckius, form och illustration av Ruben Prieto, 1983.

Slätten i lågor, Juan Rulfo, översättning av Margareta Marin och Lars Axelsson, form och illustration av Sergio Altesor, 1984.

Nådatiden, Mario Benedetti, översättning av Göran Lindahl, form och illustration av Ruben Prieto och Jose Prieto, 1981.

Natt över Alcântara, Josué Montello, översättning av Margareta Ahlberg, form och illustration av Ruben Prieto, 1988.

Pojken på sockerplantagen, José Lins do Rego, översättning av Carl-Erhard Lindahl, form och illustration av Ruben Prieto, tryckt i Uruguay, 1990.

var väldigt gammaldags. Därför tyckte vi att de här böckerna, till exempel Alfons som lever med en ensamstående pappa, var jätteviktiga”, berättar Ana Luisa Valdés.

På en barnboksmässa i Mexiko rönte förlaget framgångar. ”Jag hade tagit med mig böcker av olika titlar. En man kom förbi och frågade hur många ’libros’ vi hade. På spanska betyder ’libros’ både titlar och exemplar. Jag trodde att han menade hur många titlar vi hade, så jag sade ’vi har typ 14’. När jag förstod att han menade hur många exemplar vi hade sa jag att vi hade runt 3 000. ’Jag köper allihop’, svarade han.” Mannen visade sig vara inköpare för det största barnboksbiblioteket i Mexiko.

En av Nordans större satsningar var översättningarna av *Mafalda*, en humoristisk serie av den argentinska tecknaren Quino om en filosofisk sexårig flicka. Till de tolv album som gavs ut tecknade Quino humoristiska kolofoner, bland annat en gruppbild föreställande kooperativens medlemmar.

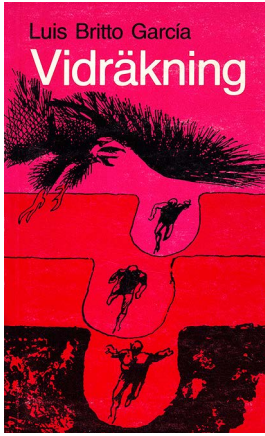
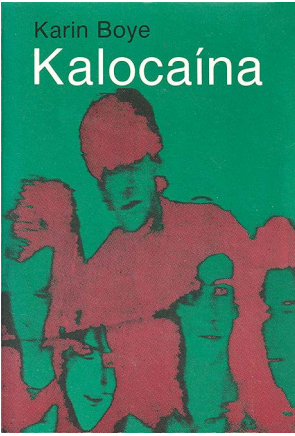
Överskottet från skön- och barnlitteraturen investerades i utgivningen av bokserien Arken. Serien samlade ideologisk facklitteratur för att sprida idéerna om frihetlig socialism, feminism och ekologi som inspirerat kollektivets grundande och livsstil. I serien ingick böcker av bland andra den franske antropologen och etnografen Pierre Clastres och den amerikanska gröna anarkisten Murray Bookchin.

I samarbete med Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen gav de ut *Livets väv*, en amerikansk antologi med feministiska och pacifistiska essäer.

Omslagen på Nordans böcker präglas av experimentlusta, med en rik variation i uttryck och slagkraftiga färgkombinationer som kontrasterar den enkla typografin, oftast satt i Helvetica. Många omslag gjordes i samarbete med illustratörer och konstnärer i kretsen kring kollektivet och kooperativen. I de omslag Ruben Prieto själv formgav blandas rivna former med texturer, foton och illustrationer med kraftiga linjer.

Ett anmärkningsvärt undantag är Arkenserien som har en egen grafisk profil med unika dekorfärger, titlar i Century Schoolbook och dekonstruerade målningar av bland andra Pablo Picasso, Joan Miró och Paul Klee.

Våren 1985 fick Uruguay åter en demokratiskt vald regering och i landet påbörjades en långsam demokrati-

”Många omslag gjordes i samarbete med illustratörer och konstnärer i kretsen kring kollektivet och kooperativen. I de omslag Ruben Prieto formgav blandas rivna former med texturer, foton och illustrationer med kraftiga linjer.”

seringsprocess. Medlemmarna i Comunidad började att flytta tillbaka för att återuppta arbetet med kollektiven och kooperativen där.

De som var kvar i Sverige skickade pengar och flera av tryckeriets maskiner skeppades över Atlanten för att hjälpa verksamheten i Uruguay att komma i gång. ”Jag minns hur de lyfte ut en av tryckpressarna från Kapsylen. Folk utanför byggnaden blev chockade av att se denna stora maskin komma ut genom fönstret”, berättar Laura Prieto. I Montevideo startades det nya tryckeriet och kollektivet flyttade ut till en gård utanför staden där de började odla sin egen mat.

1989 hade majoriteten medlemmar och därmed även kärngruppen i förlaget, förutom Ana Valdés, flyttat tillbaka. Några av kollektivets barn valde att stanna kvar i Sverige och fortsätta arbeta med verksamheterna. Tryckop ombildades dock till en reprofirma i aktiebolagsform. Nordan fortsatte att ge ut titlar sporadiskt. Några av de sista översättningarna som Ana Luisa Valdés, som stannade kvar i Sverige, gjorde för förlaget var Birgitta Stenbergs och Mati Lepps bilderböcker om Billy. ”Tanken var att vi skulle fortsätta med Nordan i både Sverige och Montevideo. Men i praktiken var det omöjligt eftersom vi inte hade något tryckeri längre.”

I Uruguay fortsatte förlagsverksamheten fram till 2008, med fokus på den ideologiska utgivningen, berättar Laura Prieto, som i dag arbetar som hembarnmorska. ”Medlemmarna i kollektivet här kunde tryckeriverksamheten, men efter Rubens död fanns ingen som hade kunskapen för att driva förlaget. Nordan finns kvar, men vi ger inte ut några böcker.”

I dag har många svenska tryckerier slagits samman eller köpts upp av större aktörer och en stor del av uppdragen

Böcker utgivna på Nordan och tryckta på Tryckop:

Kalocaína, Karin Boye, översättning av Anahy Cabrera och Ana Luisa Valdés, form och illustration av Ruben Prieto, tryckt i Montevideo, 1988.

Platsen utan gränser, José Donoso, översättning av Margareta Marin och Lars Axelsson, form och illustration av Omar Vergara, 1982.

Vidräkning, Luis Britto García, översättning av Lena Karlsson, form och illustration av Ruben Prieto, 1986.

Mascaró, den amerikanske jägaren, Haroldo Conti, översättning av Gunnar Gällmo och Renate Sten, form och illustration av Sergio Altesor, 1982.

sker i länder med billigare arbetskraft. Försäljningen av tryckta böcker sjunker och möjligheterna för att arbeta med böcker har blivit färre. Det blir allt svårare för fristående formgivare och förlag att få ekonomin att gå ihop när marknaden krymper och levnadsomkostnaderna skenar.

Redan på sin tid kämpade sig Nordan och Tryckop genom marknadens och samhällets motvindar, men i *Boken om Kapsylen* (2008) uttrycker Ruben Prieto hopp om framtiden: ”Jag tror att tiden med kollektiva ideal var som en sommar, och var över i mitten av 1980-talet. Nu är det vinter och många har gått i ide. På något sätt känner jag igen det och jag vet att under snön finns tulpanlökar som kommer att blomma när snön smälter ...”

Erik Kirtley är grafisk formgivare, illustratör och grafiker verksam i Malmö med studion Bukett Grafik. Knut Stahle är grafisk formgivare verksam i Visby.

Källor: *Boken om Kapsylen: 30 år av kamp, kultur & kärlek i ett rött tegelhus*, Karine Mannerfelt, Tina Pettersson och Karin Robérts, Kartago förlag, 2008. *50 år och tusen minnen – militärdiktaturen i Uruguay och uruguayansers exil i Malmö*, Malmö Stadsarkiv, 2023. *Frihetens fönster: Om kamp i Latinamerika och exil i Sverige*, red. Dharana Favilla och Gabriel Kuhn, Verbal, 2023. *Kapsylen – ett arbetskollektiv*, Kapsylen, 1981. *Hjältar: om människor i Uruguay och Sverige som försöker hitta nya sätt att leva och överleva*, utgiven av Resande skolans kurs Uruguay 89/90, Nordan, 1990. Telefonintervju med Laura Prieto, 19 september 2023. Videointervju med Ana Luisa Valdés, 22 juni 2023. Intervju med Ana Luisa Valdés, Kafé 44, 20 september 2023.